

УДК 159.9.01:159.9.075

С.І. Яковенко, М.С. Ятчук

**ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ ВНЗ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
ВІДМІННОСТЕЙ МІЖ КУРСАНТАМИ
ТА СТУДЕНТАМИ)**

Подано результати теоретико-експериментального дослідження проблеми розвитку особистості майбутніх психологів у вищих навчальних закладах МВС України упродовж навчання. Визначено детермінанти розвитку та відмінності змін особистості курсантів і студентів – майбутніх психологів. Доведено необхідність доповнення заходів із психологічного супроводження особистісного розвитку майбутніх психологів у ВНЗ МВС України тренінгом особистісного зростання, перевірено його ефективність.

Ключові слова: *зміни й розвиток особистості курсантів і студентів – майбутніх психологів, позитивні й негативні зміни, динаміка особистісного зростання, його психологічне супроводження.*

Постановка проблеми. Незважаючи на численні дослідження детермінант і механізмів становлення особистості, досі немає загально-визнаної теорії становлення особистості професіонала на етапі отримання фахової освіти в умовах вищого навчального закладу. Ці вихідні положення повною мірою стосуються вищих навчальних закладів МВС України в контексті вирішення завдання гармонійного розвитку особистості майбутнього працівника органів внутрішніх справ, зокрема підготовки психологів в умовах освітніх закладів системи МВС.

У зв'язку з цим актуальним є вивчення тенденцій та змін особистості, які виникають у процесі професійної підготовки. Динаміка та результати становлення особистості студентів і курсантів, які навчаються в одному ВНЗ МВС, за одним напрямом підготовки (в нашому випадку це психологія), залежить від специфіки організації навчально-виховного процесу; імовірно, вони не будуть тотожними. Цікаво встановити, які зміни особистості відбуваються в результаті цілеспрямованого впливу (завдяки власне навчально-виховному процесу чи окремим його компонентам, наприклад, тренінгу), а які є наслідком впливу неконтрольованих чинників, якою мірою особистість є суб'єктом власного розвитку або ж його психологічного супроводження.

Стан дослідження. Критерієм особистісного розвитку майбутніх психологів дослідники вважають аксіогенез (В.М. Мицько, А.А. Фурман), асертивність (С.А. Медведєва), професійну ідентичність (І.А. Дружиніна, О.О. Міненко), професійну свідомість (А.Г. Самойлова), самоактуалізацію (Ю.Г. Долінська), соціальну компетентність (Р.Л. Скірко), суб'єктність (З.М. Адамська), Я-концепцію (І.П. Андрійчук, С.О. Ренке).

Виявлено чинники, що розвитку особистості на вишівському етапі професійного становлення сприяють смисло-життєві орієнтації (Х.М. Дмитерко-Карабин), цінності (А.А. Фурман), мотивація (З.М. Адамська, В.М. Мицько, С.О. Ренке, Н.Є. Скулиш), когнітивні стилі (Л.Л. Жердецька), професійно значущі якості (І.А. Дружиніна), рефлексія (Х.М. Дмитерко-Карабин, К.С. Олійник, Н.М. Фалько, Ю.Г. Шапошникова), гендерні відмінності (С.О. Ренке), курс і форма навчання (С.А. Медведєва, С.О. Ренке), і ті, що перешкоджають позитивним змінам – чинники професійного вигорання (А.В. Костюк), професійної дезадаптації (А.Ф. Федоренко).

Мета статті – з'ясувати особливостей змін особистості курсантів і студентів-психологів ВНЗ МВС України у процесі навчально-службової діяльності, розроблення та впровадження засобів психологічного супроводження їх особистісного зростання. Нами використано комплекс теоретичних та емпіричних методів, зокрема опитувальники для дослідження ціннісних орієнтації М. Рокича, комунікативних й

організаторських здібностей В.В. Сиявського і Б.О. Федоришина, самооцінки (за Дембо-Рубінштейн), «Прогресивні матриці» Дж. Равена, «Q-класифікація» В. Стефансона, експертної оцінки, методи математичної статистики. У дослідженні взяли участь 144 курсанти-психологи першого-четвертого курсів психологічного факультету й факультету внутрішніх військ ННІ ПКГБПС та 92 студенти-психологи першого-четвертого курсів ННІ ПП Національної академії внутрішніх справ. Загальна кількість вибірки становить 236 осіб.

Виклад основних положень. Становлення особистості психолога насамперед залежить від розвитку професійно важливих якостей. Особистісне зростання майбутнього психолога забезпечується активацією власних можливостей щодо самопізнання, рефлексії, подолання внутрішніх суперечностей. Темп і масштаб змін пов'язані зі «здатністю до змін», яка залежить від властивостей особистості – задатків людини та мотивації змін. Умовою змін особистості є самопізнання та підтримка інших.

Особливості особистісного розвитку курсантів і студентів-психологів ВНЗ МВС України насамперед зумовлені відмінностями їх статусу. Відповідно до наказів МВС України «Про затвердження Порядку проведення експерименту з підготовки фахівців для Міністерства внутрішніх справ» від 19 травня 2011 р. № 77/462/263 та «Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС» від 14 лютого 2008 р. № 62, для курсантів типова більш жорстка регламентація поведінки статутом та правилами внутрішнього розпорядку (проживання в казармі, поєднання навчальної та службової діяльності, постійний контроль з боку молодших командирів та курсових офіцерів).

Виділено дві тенденції динаміки особистості майбутніх психологів ОВС – позитивну і негативну. На основі експертної оцінки майбутніх психологів ОВС науково-педагогічними працівниками ВНЗ МВС України та в результаті вивчення наукових джерел запропоновано ознаки позитивної та негативної тенденцій динаміки особистості. Ознаками позитивної тенденції змін особистості є: зростання рівня інтелекту, показників комунікативних та організаторських здібностей, важливості цінностей професійної самореалізації (активне діяльне життя, життєва мудрість, цікава робота, пізнання, продуктивне життя, розвиток, творчість, дисциплінованість, освіченість, раціоналізм, ефективність у справах), цінностей позитивного ставлення до оточуючих (краса природи й мистецтва, наявність ширих і вірних друзів, щастя інших, життєрадісність, терпимість, широта поглядів, чесність, чуйність) та цінностей вимогливості до себе (здоров'я, воля, упевненість у собі, акуратність, вихованість, високі запити, відповідальність, незалежність, непримиримість до недоліків, самоконтроль, сміливість у

відстоюванні поглядів, тверда воля), зменшення важливості цінностей особистого життя (любов, матеріально забезпечене життя, суспільне визнання, розваги, щасливе сімейне життя).

Ознаками негативної тенденції динаміки особистості визначено: зниження рівня інтелекту і показників комунікативних та організаторських здібностей, важливості цінностей професійної самореалізації (активне діяльне життя, життєва мудрість, цікава робота, пізнання, продуктивне життя, розвиток, творчість, дисциплінованість, освіченість, раціоналізм, ефективність у справах), цінностей позитивного ставлення до інших (краса природи й мистецтва, наявність щирих і вірних друзів, життєрадісність, терпимість, широта поглядів, чесність, чуйність) та цінностей вимогливості до себе (здоров'я, воля, упевненість у собі, акуратність, вихованість, високі запити, відповідальність, незалежність, непримиримість до недоліків, самоконтроль, сміливість у відстоюванні поглядів, тверда воля), зростання важливості цінностей особистого життя (любов, матеріально забезпечене життя, суспільне визнання, розваги, щасливе сімейне життя).

Запропоновано схему структури особистості майбутніх психологів ОВС, основу якої становлять ціннісні орієнтації, комунікативні та організаторські здібності, невербальний інтелект. Виділено два критерії особистісного зростання майбутніх психологів ОВС: адекватність Я-концепції, усвідомлене прагнення до саморозвитку. Розроблено структурно-логічну схему особистісного зростання майбутніх психологів у ВНЗ МВС.

Вивчення емпіричних даних системи цінностей курсантів-психологів (за даними, що ґрунтуються на психодіагностиці, експертній оцінці та особистих враженнях спостерігача) дає можливість констатувати, що домінуючими в ієрархії цінностей є цінності особистого життя, водночас з цінностей професійної самореалізації (активне діяльне життя, життєва мудрість, цікава робота, пізнання, продуктивне життя, розвиток, творчість, дисциплінованість, освіченість, раціоналізм, ефективність у справах) перше місце посіли лише цінності «розвиток» та «освіченість», на другому – життєва мудрість, на четвертому – «раціоналізм». Це свідчить про те, що під час навчання у ВНЗ системи МВС формується недостатнє прагнення до саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації.

Проведене дослідження дало змогу виявити, що до найбільш важливих ознак позитивних змін особистості курсантів-психологів упродовж навчання належать насамперед робота над собою та вміння логічно мислити, приймати обдумані рішення. Негативні зміни особистості курсантів-психологів полягають у зменшенні вимогливості до себе й турботи про інших (табл. 1).

Поєднання позитивної і негативної тенденцій в особистості свідчить про внутрішньоособистісні конфлікти, що позначається на правильній орієнтації поведінки.

Рівень комунікативних здібностей не зазнає істотних змін залежно від курсу й має вищий від середнього показник (у діапазоні від 15,56+0,42 до 16,56+0,41). Виявлена тенденція до постійного зниження показника розвитку «організаторські здібності» курсантів, хоча він залишається на вищому від середньо-нормативного рівня. Зниження активності, ініціативності особистості запропоновано вважати негативною зміною особистості курсантів у процесі навчання у ВНЗ МВС України.

Загальний показник інтелекту не зазнає істотних змін упродовж навчання у ВНЗ МВС України. Домінуючим рівнем інтелекту для 72,22% курсантів-психологів є високий рівень інтелекту за методикою «Прогресивні матриці» Дж. Равена. Ще 23,61% досліджуваних мали середній рівень інтелекту, 2,78% – дуже високий рівень інтелекту, 1,39% – низький рівень інтелекту, дефекту не виявлено.

Аналіз системи ціннісних орієнтацій показав, що у курсантів першого курсу цінності «щасливе сімейне життя», «дисциплінованість», «відповідальність» є більш важливими, ніж у студентів, на початку навчання курсанти відрізняються від студентів.

На другому курсі в курсантів цінності «розвиток», «творчість», «чесність» і «чуйність» менш важливі, ніж у студентів. Отже, умови організації навчально-виховного процесу курсантів-психологів менше сприяють, ніж у студентів-психологів, професійній самореалізації – зростанню таких цінностей, як «розвиток», «творчість», проявам у стосунках між людьми цінностей «чесність» і «чуйність».

У курсантів третього курсу значущі відмінності ціннісних орієнтацій існують лише за цінністю «любов» ($t=2,35$; $p<0,05$), яка в курсантів менш важлива, ніж у студентів. Вважаємо, що єдину відмінність можна пояснити тим, що на третьому курсі провідна діяльність і курсантів, і студентів переважно налагодилася і у студентів з'являється час для особистого життя. На відміну від них, курсанти, крім навчання, отримують статус рядового міліції й доволі великий обсяг службової діяльності, тому мають менше вільного часу.

Курсанти і студенти четвертого курсу відрізняються за ціннісними орієнтаціями «здоров'я», «любов», «щастя інших», «життєрадісність», «раціоналізм». Відмінності можна пояснити жорсткими умовами життя курсантів, що впливають на домінування тих чи інших потреб і, відповідно, зміну ціннісних орієнтацій. Унаслідок цього їх менше турбують цінності особистого життя («любов») і міжособистісних стосунків («щастя інших», «життєрадісність»). Позитивним у курсантів-психологів є збільшення важливості цінності «здоров'я», що сприяє особистісному зростанню. Цінність «раціоналізм» є важливішою для курсантів, ніж для студентів, що є позитивною тенденцією змін особистості курсанта.

За методикою КОЗ-2 показники комунікативних й організаторських здібностей вищі в курсантів першого та другого курсів, але до кінця навчання відмінності зникають. За результатами проведеного опитування, у курсантів ще на початку навчання краще сформовані ці якості, а у студентів вони розвиваються залежно від того, наскільки особистість заглиблюється у професійне середовище.

Середньоарифметичні показники за серіями А, В, С, D, Е та загальний показник інтелекту за методикою «Прогресивні матриці» Дж. Равена у курсантів і студентів однаково середні. Хоча курсанти четвертого курсу краще виконують завдання серій А, В, ніж студенти цього ж курсу, тобто краще встановлюють взаємозв'язки в структурі матриць й аналогію між фігурами.

Відмінності між курсантами і студентами різних курсів зростають упродовж перших двох років навчання, що можна пояснити відмінностями в базових цінностях та в організації навчально-виховного процесу, яка закріплює відмінності в системі цінностей.

Дослідження (дані психодіагностики, експертної оцінки, спостереження, сфокусованого інтерв'ю, бесіди) дало змогу виявити, що під час навчання у вищих навчальних закладах МВС України відбувається низка позитивних і негативних змін особистості курсантів-психологів і студентів-психологів. Зважаючи на результати констатуючого експерименту, необхідно розробити й апробувати тренінг стимулювання особистісного зростання майбутніх фахівців у навчально-виховному процесі.

Згідно з наказом МВС України від 28 липня 2004 р. № 842, створено та успішно функціонують відділи (відділення) психолого-педагогічного супроводження навчально-виховного процесу в навчальних закладах МВС України. Вивчення діяльності цих відділів показало, що головну увагу приділяють процесам адаптації та виявлення осіб з вадами розвитку особистості й віднесення їх до групи посиленої психологічної уваги. У цих групах проводяться індивідуальні та групові заходи щодо корекції розвитку особистості. Стосовно осіб, які не належать до групи посиленої психологічної уваги, не вживають заходів, що сприятимуть зростанню особистості.

У провідних ВНЗ МВС України (НАВС, ХНУВС, ДЮО, ОДУВС та ін.) впроваджено відповідні діагностичні й тренінгові програми (В.І. Барко, О.В. Іванова, Ю.Б. Ірхін, Н.І. Ковальчишина, О.А. Левенець, В.О. Лефтеров, Л.І. Мороз, О.М. Цільмак, Т.Т. Чегі, С.І. Яковенко, Н.Ю. Ярема та ін.), проте активізація власних можливостей курсантів щодо самопізнання, саморозвитку та самовдосконалення залишається недостатньою.

Нами апробована тренінгова програма, спрямована на досягнення двох цілей: самопізнання й установалення внутрішньої гармонії. Досягнен-

ня цих цілей здійснюється через вирішення таких завдань: самоаналіз професійно важливих якостей особистості; аналіз власних вчинків; подолання внутрішньоособистісних конфліктів. Відповідно до цих завдань, вправи об'єднано у три групи: 1) що спрямовані на самоаналіз професійно важливих якостей особистості; 2) метою яких є аналіз власних вчинків; 3) що забезпечують подолання конфліктів між сторонами своєї особистості.

У тренінгу взяли участь курсанти-психологи четвертого курсу психологічного факультету та факультету внутрішніх військ ННІ ПКГБПС Національної академії внутрішніх справ. Загальна кількість вибірки становить 45 осіб, яких було поділено на дві групи. До експериментальної групи ввійшли 23 курсанти-психологи психологічного факультету, контрольна група представлена 22 курсантами-психологами факультету внутрішніх військ. Тренінг проводився з експериментальною групою впродовж 20 год. і охоплював десять сесій по 2 год. кожна.

Результати порівняльного аналізу емпіричних даних показали, що в експериментальній групі майбутніх психологів ОВС після тренінгу зростає важливість цінностей «активне діяльне життя» ($t=2,94$; $p<0,01$), «продуктивне життя» ($t=2,49$; $p<0,05$), «ефективність у справах» ($t=3,11$; $p<0,01$), «життєрадісність» ($t=2,51$; $p<0,05$), зменшується потреба у встановленні контактів ($t=2,07$; $p<0,05$). Це свідчить про зміну системи ціннісних орієнтацій та вихід на перші місця цінностей професійної самореалізації.

У контрольній групі, у якій не проводився тренінг, у другому тестуванні менш важливою стає цінність «раціоналізм» ($t=2,29$; $p<0,05$) та зростає показник самооцінки за параметром «характер» ($t=2,41$; $p<0,05$). Це свідчить про формування неадекватної самооцінки та відсутність прагнення до самореалізації без спеціального тренування.

Порівняння результатів другого тестування курсантів експериментальної й контрольної груп показало, що після тренінгу менш важливим стає «суспільне визнання» ($t=2,02$; $p<0,05$), зростає важливість цінностей «продуктивне життя» ($t=2,44$; $p<0,05$), «ефективність у справах» ($t=4,92$; $p<0,001$), «життєрадісність» ($t=2,84$; $p<0,01$), знижується завищена самооцінка за параметрами «здоров'я» ($t=3,46$; $p<0,01$), «розум» ($t=2,25$; $p<0,05$), «характер» ($t=2,70$; $p<0,01$), «зовнішність» ($t=2,93$; $p<0,01$).

Вивчення результатів психологічного супроводження особистісного зростання майбутніх психологів ОВС дало змогу виявити динаміку особистості в умовах тренінгу. Наслідками подолання конфліктів між сторонами своєї особистості та досягнення внутрішньої гармонії є активне й продуктивне життя, ефективність діяльності, життєрадісність особистості, зменшення потреби у визнанні та повазі колективу, інших людей, духовної та фізичної близькості з коханою людиною, у встановленні контактів з іншими людьми.

Результатом самопізнання, самоаналізу є зниження завищеної самооцінки особистості майбутніх психологів ОВС. Це пояснюється тим, що курсанти внаслідок проведеного тренінгу стали значно адекватніше оцінювати себе, свої можливості, здібності, що притаманне людям з високим рівнем самоактуалізації, самовдосконалення особистості.

Зміни в системі цінностей, показниках самооцінки свідчать про те, що захисні механізми перешкоджали досліджуваним сприймати себе такими, якими вони є (за нашими даними, що ґрунтуються на психодіагностиці, експертній оцінці та особистих враженнях). Рефлексивний тренінг спрямовано насамперед на вироблення критичного ставлення до себе й формування бажання стати більш досконалим.

Практична цінність проведеного тренінгу визначається такими його результатами: позитивний вплив на розвиток особистості, зокрема на самопізнання, самовдосконалення; розкриття індивідуальних особливостей і здібностей майбутніх психологів ОВС; досягнення внутрішньої гармонії; профілактика невміння керувати своїми вчинками й поведінкою і, як наслідок, – підвищення самоконтролю курсантів.

Висновки. Особистість майбутнього психолога ОВС – це відкрита, динамічна система, метою якої є підтримання життя людини шляхом самоорганізації в єдності із середовищем. У процесі навчально-службової діяльності курсантів-психологів ВНЗ МВС України відбувається їх професійне становлення та низка змін особистості. Виділено дві тенденції змін особистості – позитивна, що сприяє формуванню і розвитку професійно важливих якостей особистості професіонала, і негативна, що призводить до професійної деформації. Розвиток особистості майбутніх психологів у ВНЗ МВС України детерміновано комплексом зовнішніх і внутрішніх умов, а саме: особливостями юнацького віку, статусом курсанта чи студента, особливостями навчання на різних курсах, напрямом професійної підготовки.

Результати вивчення особистісного розвитку майбутніх психологів під час навчання у ВНЗ МВС України показали, що більш важливими на всіх курсах є цінності особистого життя, а не професійної самореалізації. Одержані результати засвідчують важливість такого напряму роботи з курсантами під час навчання у ВНЗ системи МВС України, як формування прагнення до саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації.

Визначено позитивні й негативні тенденції змін особистості курсантів-психологів упродовж навчання. Позитивними змінами є робота над собою та вміння логічно мислити, приймати обдумані рішення. До негативних змін особистості належать зменшення важливості вимогливості до себе й турботи про інших, зниження активності, ініціатив-

ності особистості. Поєднання цих тенденцій в особистості свідчить про наявність внутрішньоособистісних конфліктів, що утруднює правильну орієнтацію поведінки.

Порівняння результатів емпіричного дослідження особливостей системи цінностей курсантів і студентів-психологів ВНЗ МВС України дало змогу виявити те, що для курсантів першого курсу цінності «щасливе сімейне життя», «дисциплінованість», «відповідальність» є більш важливими, ніж для студентів; для курсантів другого курсу цінності «розвиток», «творчість», «чесність» і «чуйність» є менш важливими, ніж для студентів; для третьокурсників значущі відмінності ціннісних орієнтацій існують лише за цінністю «любов», яка для курсантів є менш важливою, ніж для студентів; курсантів четвертого курсу менше турбують цінності особистого життя («любов») і міжособистісних стосунків («щастя інших», «життєрадісність»). Для них більш важливими, ніж для студентів, є цінності «здоров'я» та «раціоналізм». Відмінності ціннісних орієнтацій курсантів і студентів зумовлені відмінностями в базових цінностях та в організації навчально-виховного процесу, яка закріплює відмінності в системі цінностей.

Відповідно до виявлених особливостей особистісного розвитку майбутніх психологів у ВНЗ МВС України, для оптимізації особистісного зростання запропоновано психологічний тренінг, що поєднує два напрями: розвиток самопізнання (самоаналіз професійно важливих якостей особистості; аналіз власних вчинків) та подолання конфліктів між сторонами своєї особистості (установлення внутрішньої гармонії).

Аналіз результатів психологічного супроводження особистісного зростання майбутніх психологів ОВС дав змогу виявити особливості розвитку особистості в умовах тренінгу. Результатом самопізнання, самоаналізу є зниження завищеної самооцінки за параметрами «здоров'я», «розум», «характер», «зовнішність». Наслідками подолання конфліктів між сторонами своєї особистості є активне й продуктивне життя, ефективність діяльності, життєрадісність особистості, зменшення потреби у визнанні та повазі колективу, інших людей, духовної та фізичної близькості з коханою людиною, встановлення контактів з іншими людьми. Зазначені зміни особистості свідчать про те, що тренінг сприяв виробленню критичного ставлення до себе й прагнення самовдосконалення.

Одержані результати свідчать про те, що, використовуючи психологічне супроводження особистісного зростання, можна коригувати формування та розвиток особистості фахівців у процесі їх професійної підготовки. Методичні розробки автора впроваджено в навчальний процес Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ (рефлексивний тренінг особистісного

зростання курсантів-психологів) та Волинського національного університету імені Лесі Українки (рефлексивний тренінг особистісного зростання студентів-психологів).

Проведене дослідження не висчерпало всі аспекти проблеми. Зокрема поза увагою залишився гендерний аспект змін особистості. З одного боку, потрібно розширювати перелік досліджуваних якостей і властивостей особистості при здійсненні лонгітюдних досліджень. З іншого – варто зосередитися на такому важливому аспекті детермінації саморозвитку, яким є самооцінка курсантів, дослідити проблему психологічної корекції неадекватної самооцінки, упровадження тренінгів у навчально-виховний процес ВНЗ МВС України, посилення ролі психологічної служби навчального закладу.

Яковенко С.П., Ятчук М.С. Трансформационные изменения личности в условиях ВУЗа (сравнительный анализ отличий между курсантами и студентами)

Представлены результаты теоретико-экспериментального исследования проблемы развития личности будущих психологов в высших учебных заведениях МВД Украины на протяжении обучения. Определены детерминанты развития и отличие в личностях курсантов и студентов – будущих психологов. Доказана необходимость предпринятия дополнительных мер психологического сопровождения личностного развития будущих психологов в вузе МВД Украины в виде тренинга личностного роста; проверена его эффективность.

Ключевые слова: *развитие личности курсантов и студентов; положительные и отрицательные изменения; динамика личностного роста; психологическое сопровождение.*

Yakovenko S.I., Yatchuk M.S. Transformations of a person within universities (comparative analysis of the differences between cadets and students)

The results of theoretical and experimental research of the problem of personal development of future psychologists in higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine during educational course are considered in the article. The determinants of the development and distinctions in personality changes of cadets and students – future psychologists, are defined. The necessity and effectiveness of supplementary measures of psychological support for personal development of future psychologists in universities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine due to personal growth training is proved.

Key words: *changes and personal development of cadets and students - future psychologists, positive and negative changes, dynamics of personal growth, psychological support.*